

Het colofon in de twintigste eeuw

Aspecten van een verwaarloosd verschijnsel¹

S J A A K H U B R E G T S E

Dat Colofon in de Griekse oudheid een Ionische stad was (met haar grootste bloei in de achtste/zevende eeuw v. Chr.), gelegen in het westen van het huidige Turkije, niet ver ten noordwesten van het veel bekendere Efeze, min of meer ongenaakbaar gesitueerd op drie heuveltoppen en bovendien beschermd door een legendarische cavalerie die overmoedige belagers moeiteloos in de pan hakte, lijkt hier misschien weinig relevant, maar maakt op z'n minst duidelijk dat we te maken hebben met een van oorsprong Grieks woord. Vrijwel zeker was het een gangbaar zelfstandig naamwoord – met de betekenis *hoogtepunt* – vóór het in de tiende eeuw v. Chr. eigenaam van de stad werd;² overigens wordt, merkwaardig genoeg, in de omvangrijkste (mij bekende) studie over de stad³ in het geheel niet op deze relatie gewezen.

De Griekse herkomst verklaart op haar beurt het grote aantal spellingvarianten dat we in het Nederlands tegenkomen: sommigen, mogelijk vooral hellenisten, stellen er, in een vruchteloze poging tot *mimèsis*, een eer in het Griekse $\chi\omicron\lambda\omicron\phi\omega\nu$ na te bootsen en *kolophoon* te schrijven; ook *kolophon*, *kolofon* en *kolofoon* zijn gesignaleerd, alsmede *colophon*, *colophoon* en *colofoon*. De enige juiste spelling is *colofon*; ook de nieuwe editie van 'het groene boekje' brengt daar geen verandering in.

Van dit *colofon* dus, wil ik hieronder eerst vaststellen – mede op grond van desbetreffende literatuur – wat we er onder kunnen of moeten verstaan; die

1. Dit is een uitgebreide en verbeterde versie van het artikel 'Laatste woorden' in *Van librije tot informatiecentrum, Liber Amicorum ter gelegenheid van het afscheid van Corrie Gideonse, Henk van den Ham, Nette Heimeriks, Marijke Ruitenberg en Paul Schneiders* (van de Hogeschool van Amsterdam) (Amsterdam 1995), oplage 250 exemplaren.

2. Op het etymologische vraagstuk wordt ingegaan door Richard Garnett, in zijn inleiding bij Pollards *An essay on colophons*, p. ix-xx.

3. Leicester B. Holland, 'Colophon', in: *Hesperia; Journal of the American School of Classical Studies at Athens* Vol. XIII (1944), p. 91-172 [= nr. 3].

literatuur heeft overigens slechts betrekking op het 'oude' colofon, dat wil – heel globaal – zeggen: van vóór 1540. Daarna volgen enkele opmerkingen over het 'nieuwe', dat sinds het eind van de negentiende eeuw weer tamelijk frequent voorkomt.

Hoewel deze herverschijsning van het colofon nu dus al weer een eeuw achter ons ligt, werd er bij mijn weten niet eerder over gepubliceerd. Sterker, zelfs in de nieuwe, recente editie van wat toch zonder twijfel het meest omvangrijke en ambitieuze naslagwerk op het gebied van de boekwetenschap is, het *Lexikon des gesamten Buchwesens* (deel IV, 1995), wordt het nieuwe colofon nog steeds doodgezwegen: medewerker Füssel komt in zijn omschrijving in het lemma van nog geen 100 woorden niet verder dan 'Schlußschrift der Frühdrucke, die in der Tradition der Hss. die Rolle der Subscriptio übernahm' (waarbij nog opgemerkt zij dat 'Subscriptio' in dit verband een wel zeer ongebruikelijke term is, en dat mogelijk beter de term 'Explicit' gebruikt had kunnen worden).

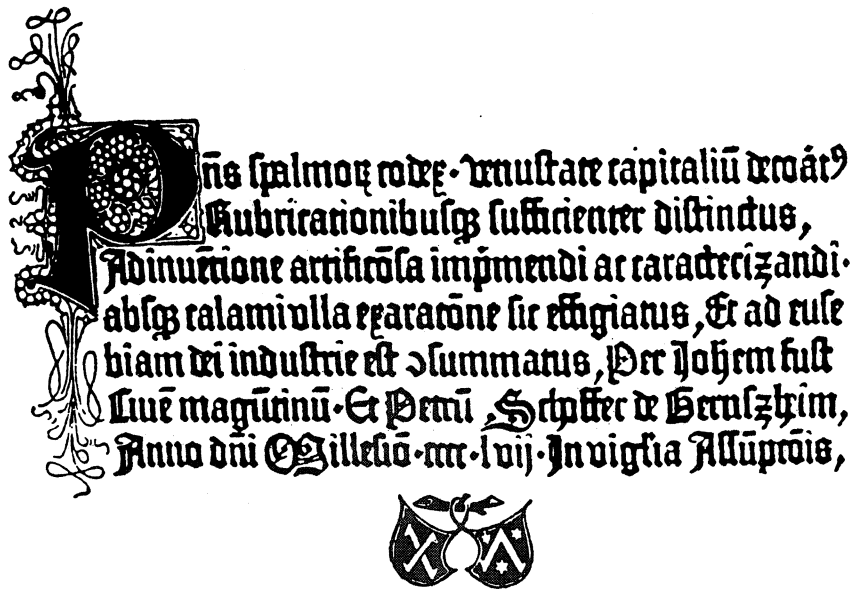
Gezien deze situatie spreekt het wel vanzelf dat het merendeel van de volgende opmerkingen niet anders dan verkennend van karakter kan zijn.

Het oude colofon

Drie millennia geleden betekende 'colofon' dus *hoogtepunt* (letterlijk), en daaraan ontleende de stad zijn naam. Daarna werd het woord steeds vaker gebruikt in meer figuurlijke zin en ruimere betekenis (mogelijk beïnvloed door de faam van de rijke en machtige stad): *hoogtepunt, bekroning, eindstreep, sluitstuk, slot, laatste (penne)streek*.

Voor de *homo typographicus* is de verleiding groot zich te beperken tot deze 'laatste woorden' in het gedrukte boek. Maar daarmee zou ik zowel het colofon als menig lezer tekort doen: ik denk dat niet iedereen weet dat in middeleeuwse manuscripten het colofon weliswaar geen algemeen verschijnsel was, maar wel degelijk vaak voorkwam.

De *Encyclopaedia Judaica* besteedt in het uitzonderlijk lange lemma 'Colophon' zelfs anderhalf van de twee en een halve bladzijden aan het geschreven colofon. We lezen daar dat het meestal geschreven is in de eerste persoon, en de volgende gegevens kan bevatten: de naam van de kopiïst, de titel van het werk, de datum waarop het kopiëren gereedkwam, de plaats waar het werd gekopieerd, de naam van de persoon voor wie het bestemd was dan wel dat het voor de kopiïst zelf was, en goede wensen voor de eigenaar en voor de kopiïst; daarnaast is er nog een rubriek 'diversen en bijzonderheden',

Afbeelding 1. *Psalterium Latinum*, Fust & Schoeffer, 1457.

waarin we kunnen aantreffen: de duur van het kopiëren, het loon van de kopiist, de arbeidsomstandigheden, belevenissen en biografische gegevens van de kopiist, vermelding van historische gebeurtenissen die plaats vonden tijdens het schrijven, de conditie en betrouwbaarheid van het voorbeeld.

Goed beschouwd is er dus bijzonder weinig dat *niet* in een colofon opgenomen zou kunnen worden c.q. werd; zo beklagt een kopiist van *Speculum Humanae Salvationis* zich over de arbeidsomstandigheden in 1442: 'Het bier was schaars'. En dat is nu precies de oorzaak van de grote charme en/of informatieve waarde van menig colofon, hetzij geschreven of gedrukt.

De eerste drukkers poogden in verschillende opzichten het manuscript na te bootsen, maar helaas hebben ze het colofon niet meteen overgenomen. Dat zou heel wat onzekerheid omtrent de enige echte uitvinder van de boekdrukkunst hebben voorkomen! De eerste incunabelen hadden dus titelpagina noch colofon.

Het eerste gedrukte colofon verschijnt in 1457 in het *Psalterium Latinum*, uitgegeven door Fust & Schoeffer te Mainz (afb. 1). Wie deze historische tekst goed bekijkt, ziet (in het tweede woord) een zetsfout: er staat *spalmorum* in plaats van *psalmorum*. Hoe is het mogelijk! In het tweede woord van het eerste gedrukte colofon zit een zetsfout, en niet zomaar eentje: we zijn hier oogge-

V Delf in hollaut

Deese ieghenwoerdighe bible mit ho-
ten boecken . ende elc boeck mit alle
sijne capitelen bi enē notabelen mees-
ter wel ouergheset wt den latine in
duytsche ende wel naerstelic gecorri-
geert ende wel ghespelt: was gemaect
te delf in hollant mitter hulpen gods
ende bij ons iacob iacobs soen en̄ mau-
ricius pemants zoen van middelborch
ter eeren gods . ende tot stichticheit
ende lerynghe der kersten ghelouighē
menschē. Ende wort volepnd. int iaer
der incarnacien ons herē dupsent vier
hondert zeuē en̄ tseuentich. den thien
den dach der maent ianuario

Afbeelding 2. De 'Delftse Bijbel van 1477', 'wel overgheset wt den latine in duytsche ende wel naerstelic gecorrigeert ende wel ghespelt' – en vervolgens gedrukt te 'Delf in hollaut'.

tuige van de grondslag van het nog steeds gevreesde *weps-syndroom*.

Deze fout noodzaakt me om bij de eerder geprezen 'grote informatieve waarde' meteen een ontmoedigende kanttekening te maken, want opvallend veel informatie in colofons blijkt onbetrouwbaar te zijn; in de literatuur wordt er uitvoerig aandacht aan besteed (Bühler 1969 en 1970; Hellinga). Curt Bühler onderscheidt zelfs drie soorten:

- 1 Onopzettelijke fouten. Vooral jaartallen, door zetfouten (1005 i.p.v. 1500) of ondeskundig gebruik van het Romeinse dateringsstelsel. En bij het nadrukken van een voorbeeld werd niet zelden ook het oorspronkelijke colofon ongewijzigd overgenomen.
- 2 Opzettelijke fouten. Bijvoorbeeld vervalsing van plaats- of drukkersnaam, teneinde een uitgaveverbod te ontlopen, of verkoop te bevorderen door een beroemde drukkersnaam te 'lenen'.
- 3 Onduidelijkheid. Veel dateringen zijn voor tweemaal uitleg vatbaar,

**Gheprent tot Hemfelredam Sider
heiligher stede Int iaer ons heren. m
CCCCC. ende vi. den xviii. dach vā
december.**

**Gheprent tot Hemfelredam Sider
heiligher stede Int iaer ons heren. m
CCCC. ende vi. den. xviii. dach van
december.**

Afbeelding 3. Het oudst bekende gedateerde in Amsterdam gedrukte boek, *Hier beghint een wandelinghe der Kersten menschen met Jhesu den brudgoem der sielen in den hof der bloemen* (1506). Links: het colofon van de eerste druk, met de foutieve datum 'iaer ons heren mcccc . ende vi . den xviii. dach van december'; rechts: de gecorrigeerde tweede druk.

bijvoorbeeld: mcccc .ix mensis Januarii kan zijn januari 1509 of 9 januari 1500.

Is de hoeveelheid fouten reeds verbluffend, het feit dat ze ook opvallend aanwezig zijn in uitgaven van groot historisch belang is zonder meer fascinerend. Hoe is het mogelijk dat in het eerste colofon *spalmorum* staat, in het eerste in Oxford gedrukte boek 1468 in plaats van 1478, in de eerste Nederlandstalige bijbel *Delf in hollaut* in plaats van Holland (afb 2.), in het eerste in Amsterdam gedrukte boek 1606 in plaats van 1506 (afb. 3)?

Het initiatief van Fust & Schoeffer vindt op grote schaal navolging: tweederde van alle vóór 1501 gedrukte boeken bevat een colofon. Niet lang na het colofon verschijnt ook de titelpagina in incunabelen.⁴ Langzaam maar zeker verhuizen steeds vaker de gegevens omtrent drukker, datum, plaats et cetera van de laatste bladzijde naar de eerste, en rond 1520 heeft de titelpagina het colofon bijna geheel verdreven. In eerste instantie is het colofon dus een typisch (post)incunabelverschijnsel. Hoewel in de zeventiende eeuw nog vrij veel boeken een beknopt colofon hebben – met de naam van de drukker; die van de uitgever staat op de titelpagina – is het colofon tussen het begin van de zestiende en het eind van de negentiende eeuw voornamelijk afwezig.

De opkomst van het nieuwe colofon

In de loop van de negentiende eeuw ontstaat bij Franse boekenclubs het gebruik om in hun uitgaven een *justification du tirage* op te nemen: op het blad voorafgaand aan de titelpagina worden de naam van de drukker, papier-

4. In 1463 wordt het eerste specimen gesignaleerd; pas na 1475 begint de frequentie toe te nemen. Zie: Low de Vinne, *A treatise on Title-Pages* en Pollard, *Last Words* etc.

HERE ENDS the Book of the Works of Geoffrey Chaucer, edited by f. S. Ellis; ornamented with pictures designed by Sir Edward Burne-Jones, and engraved on wood by W. H. Hooper. Printed by me William Morris at the Kelmscott Press, Upper Mall, Hammer-smith, in the County of Middlesex. finished on the 8th day of May, 1896.
 ¶ The hearty thanks of the Editor and Printer are due to the Reverend Professor Skeat for kindly allowing the use of his emendations to the Ellesmere MS. of the Canterbury Tales, and also of his emended texts of Chaucer's other writings. The like thanks also the Editor and Printer give to the Delegates of the Oxford University Press for allowing them to avail themselves of Professor Skeat's permission.

Afbeelding 4. 'Kelmscott Chaucer', 1896

soort, oplage, et cetera vermeld. Soms vinden we deze gegevens niet voor-
 maar achterin het boek.

Het zal niemand verbazen dat we de consequente wederinvoering van het colofon aan William Morris te danken hebben. Hij was immers de man die sinds de oprichting van zijn Kelmscott Press in 1891, als 'Father of Modern Printing' – schijnbaar paradoxaal – met betrekking tot alle aspecten van het boek teruggreep op de incunabelperiode; en dus voorzag hij al zijn uitgaven van een colofon; en dus deed iedereen die in zijn voetsporen een *private press* oprichtte dat ook; en zelfs vinden we sindsdien in vele uitgaven van commerciële uitgevers weer een colofon. Kortom: na enkele eeuwen afwezigheid is omstreeks de eeuwwende het colofon terug. Laten we zien wat in de afgelopen honderd jaar vorm, inhoud, plaats en functie van het herboren fenomeen zijn geweest.

In de eerste plaats wijs ik er op dat in de twintigste eeuw het Engelse woord *colophon* ook in een volstrekt verkeerde betekenis wordt gebruikt (vooral in Amerika, in mindere mate in Engeland), namelijk als *drukkersmerk*, *vignet*, *signet*, *logo*, of hoe je het wenst te noemen. Van oudsher is het drukkersmerk vaak afgebeeld bij het colofon (zie de wapenschildjes van Fust & Schoeffer in afb. 1) maar dat rechtvaardigt beslist niet het door elkaar gebruiken van de termen. Ook Anglo-Amerikaanse naslagwerken stellen dit expliciet; ná de correcte betekenis wordt bijvoorbeeld vermeld: 'In modern times, a publisher's decorative *device* or trade mark, printed on the title-page, the last page of text, or elsewhere. This is a wrong usage of the term.'; 'Also frequently but incorrectly used to mean the trade emblem or device of a printer or publisher.'; 'A current, but incorrect, meaning is the publisher's device, e.g. Benn's *horse*, Heinemann's *windmill* or Thames and Hudson's *dolphins*.'⁵ Ondanks deze niet mis te verstane richtlijnen wordt het woord dus toch verkeerd gebruikt. Ten overvloede: dit is geen terminologische prietpraat, het heeft ook praktische gevolgen! Zo bestelde ik ooit uit een Amerikaanse anti-

5. Respectievelijk uit: Glaister's *Glossary of the Book* (1960), *The Bookman's Glossary* (1975) en *Harrod's Librar-*

ians' Glossary of terms used in librarianship, documentation and the book crafts, and reference book (1984).

Afbeelding 5. Het bekendste van de drie drukkersmerken van de Kelmscott Press

quariaatscatalogus een 'dissertation' genaamd *A Study of American Publishers' Colophons since 1900*, wat in werkelijkheid een scriptie over drukkersmerken bleek te zijn, waarop de auteur haar Masters Degree behaalde;⁶ ik verbaas mij er nog steeds over dat de betrokken afdeling Library Science (nota bene) die incorrecte terminologie kennelijk tot in de titel van een scriptie sanctioneerde. Ook een artikel genaamd 'Birth of a Colophon' in *Publishers Weekly* gaat niet over een colofon.⁷

Terug naar Morris. Elk werk dat van zijn Kelmscott Press kwam, is voorzien van een eenvoudig colofon, dat zeer passend begint met de woorden 'Here ends...', vervolgens titel en auteur noemt, adres van de drukker en datum van voltooiing, en eventuele bijzonderheden (afb. 4); daaronder meestal een drukkersmerk (afb. 5). Alle private presses die onmiddellijk na hem kwamen – vooral in Engeland en Amerika – volgden hem na, sommige tot in de vorm van colofon of vignet (afb. 6 en 7).

Opvallend is dat op het Europese continent het colofon zich minder uitbundig ontplooit; in Franse boeken bijvoorbeeld zal men het verschijnsel niet vaak aantreffen, en het opschrift 'colofon' nog minder, meestal is daar sprake van een naar vorm en inhoud bescheiden *achevé d'imprimer*.

In het algemeen kunnen we zeggen dat de inhoud van het colofon in het twintigste-eeuwse boek even onbegrensd is als in het middeleeuwse manuscript. Normaal gesproken ligt de nadruk op produktietechnische gegevens, te verdelen in materiaal (lettertype, papier, band, oplage, verschillende edi-

6. Mary Alba Strasser, *A Study of American Publishers' Colophons since 1900*. A Dissertation Submitted to the Faculty of the School of Arts and Sciences of the Catholic University of America in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Science in

Library Science (Washington 1957). Ongepubliceerde scriptie.

7. Paul Doebler (red.), 'Birth of a Colophon', in: *Publishers Weekly* 7. aug. 1972, p. 53–55

HERE END THE TREATISES OF BENVENUTO CELLINI ON METAL WORK AND SCULPTURE, MADE INTO ENGLISH FROM THE ITALIAN OF THE MARCIAN CODEX BY C. R. ASHBEE, AND PRINTED BY HIM AT THE GUILD'S PRESS AT ESSEX HOUSE, WITH THE ASSISTANCE OF LAURENCE HODSON WHO SOUGHT TO KEEP LIVING THE TRADITIONS OF GOOD PRINTING REFOUNDED BY WILLIAM MORRIS, THE MASTER CRAFTSMAN, AND LIKEWISE OF T. BINNING & J. TIPPETT, COMPOSITORS, AND S. MOWLEM, PRESSMAN, WHO CAME TO ESSEX HOUSE FROM THE KELMSCOTT PRESS TO THAT END. BEGUN APRIL, 1898; FINISHED OCTOBER, 1898.

Afbeelding 6. Benvenuto Cellini,
Treatises on Goldschmeding, Essex
House Press, 1898

HERE ENDS
THE BLESSED DAMOZEL BY
DANTE GABRIEL ROSSETTI.
REPRINTED FROM THE GERM
FOR FEBRUARY M·DCCC·L
PRINTED & BOUND BY FRED
W· AND BERTHA M· GOUDY
AT THE VILLAGE PRESS · 110
COPIES PRINTED 98 FOR SALE

Park Ridge, Illinois, December, 1903

Afbeelding 7. Dante Gabriel Rossetti,
The Blessed Damozel, The Village Press,
1903

ties, et cetera) en personen (redactie, zetter, illustrator, drukker, binder). Daarnaast vinden we soms – ‘net als toen’, en even zeldzaam – gebeurtenissen uit het persoonlijke leven der betrokkenen vermeld. Dit betekent dat ook het nieuwe colofon dikwijls veel informatie bevat die in boekhistorisch (met name produktietechnisch) opzicht zeer interessant is.

Anderzijds – of beter: tegelijkertijd – kan de esthetische kwaliteit zeer in het oog springend zijn, door typografische vormgeving, illustratie, handtekening van auteur(s) en/of drukker, kleurgebruik, et cetera.

Ook in het moderne colofon komen fouten voor, die soms net zo tragi-komisch zijn als in het oude.

Tenslotte moet ik met spijt vaststellen dat – wederom net als toen – het colofon soms de neiging heeft naar het voorwerk van het boek te verhuizen, nu echter niet om onderdak te vinden op de titelpagina, maar op de bladzijde ervoor of erna – soms niettemin onder het kopje ‘colofon’, wat zo niet zorg-dan toch wel lachwekkend is. Gevolg hiervan is het titelbeschrijvingsprobleem dat je niet weet welke gegevens je nu vóór, op of na de titelpagina, of in het colofon kunt verwachten.

Hieronder ga ik wat dieper in op de zojuist genoemde aspecten.

Produktietechnische gegevens

Gegevens over de wijze waarop de produktie materieel en personeel tot stand is gekomen, die naar mijn ervaring en mening toch de kern van het colofon vormen, treffen we aan in vele gradaties en gedaanten. In een normale commerciële uitgave kunnen we bijvoorbeeld vinden:

Dit boek is gezet uit de monotype garamont serie en werd gedrukt door drukkerij Meijer Wormerveer N.V., Wormerveer. De cliché's [sic] zijn geleverd door Koningsveld N.V., Amsterdam. Het bindwerk werd verzorgd door boekbinderij De Ruyter, Zwolle. De typografie is van Aldert Witte, Boxtel.

(C.A. van Peursen, *Strategie van de cultuur*, Elsevier 1970). We zouden dit een 'standaardcolofon' kunnen noemen, waarin op eenvoudige wijze de meest gebruikelijke gegevens worden verstrekt.

Afhankelijk van uitgever, auteur, beoogd publiek en dergelijke wordt soms veel specifiekere technische informatie gegeven; logischerwijs zien we dat vooral in jaarverslagen en andere publikaties van grafische bedrijven, en in boekwetenschappelijke publikaties. Zo krijgen we in een verslag van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek veel informatie over het gebruikte papier en karton (afb. 8).

Ook in een verslag van drukkerij/uitgeverij De Bussy Ellerman Harms krijgen we gedetailleerde informatie, onder andere over:

Kleurendruk binnenwerk: Uitgevoerd in 8 drukgangen, magenta, cyaan, geel, 60% dayglow geel, 40% dayglow rood, zwart, zwart, vernis.

Toegepaste inkten: Siegwerk N510 Serie'.

In een verslag van een andere drukker/uitgever, Koninklijke De Boer in Hilversum, krijgen we wat meer te horen over de pers:

Er werd door De Boer Offset gedrukt op 135 grs. houtvrij mat MC papier en voor het omslag op 300 grs. houtvrij mat MC papier op een Heidelberg vierkleuren offsetmachine, type Speedmaster 102 v, formaat 72 x 102 cm met CPC I en II, voorzien van Alcolor vochtwerken.

Typografische details vinden we bij voorbeeld in *A short history of the printed word* van Warren Chappell (1971):

This book was set on the Linotype in Janson, a recutting made direct from type cast from matrices long thought to have been made by the Dutchman Anton Janson, who was a practicing type founder in Leipzig during the years 1668–87. However, it has been conclusively demonstrated that these types are actually the work of Nicholas Kis (1650–1702), a Hungarian, who most probably learned his trade from the master Dutch type founder Dirk Voskens. The type is an excellent

Afbeelding 8. *Koninklijke Nederlandse
Papierfabrieken nv Verslag 1990*

COLOFON

UITGAVE:
KONINKLIJKE NEDERLANDSE PAPIERFABRIEKEN N.V.
 RIJKSWEG 88, 1411 GE NAARDEN
 POSTBUS 808, 1410 AA NAARDEN
 TELEFOON 02188-87222
 TELEFAX 02188-47724

DESIGN:
VISSEN BAY ANDERS TOSCANI DESIGN
 AMSTERDAM

FOTOGRAFIE:
JEAN RUYTER
SAN FRANCISCO
LEX VERSPEEK
 AMSTERDAM

ZETWERK EN PRODUCTIE:
VNU INTERNATIONAL PRINTING SERVICES
 AMSTELVEEN

LITHOGRAFIE:
KONINGSVELD
 AMSTERDAM

DRUKWERK:
SMEETS OFFSET (NSI) BV
 'S-HERTOGENBOSCH

PAPIER EN KARTON:
VERZENDVERPAKKING
SOLID BOARD DIVISION (KNP FREE B.V.)
 800 GRB MABBIEF KARTON

SINNENZIJDE BEPLAKT MET ZWART PE GECOAT KRAFT
SUITENZIJDE BEPLAKT MET GESLEKT KRAFTLINER

OMSLAG
FINE PAPER DIVISION
 300 GRB ROYAL EXTRA MAT

SINNENWERK VERLAGDEEL
PUBLICATION PAPER DIVISION
 170 GRB ROYAL PRINT MAT 700

OMSTEKERS
KNP MEERBSEN
 88 GRB RESOVAT

SINNENWERK JAARREKENING
KNP MEERBSEN
 180 GRB HOUTVRIJ OMSLAGKARTON MET OTS MARKERING

example of the influential and sturdy Dutch types that prevailed in England up to the time William Caslon developed his own incomparable designs from them.

In het colofon in *Spencer & Groulx* van George Bowering (Vancouver 1985) vinden we een halve pagina informatie over het lettertype *Syntax*, welke tekst wordt afgesloten met 'End of lesson'. Een recent Nederlands voorbeeld van wat ik dan maar een uitvoerig 'educatief colofon' zal noemen, is de volgende tekst, die ik schreef voor het uit de Centaur en Arrighi gezette boek *Zilvertype corps 15*:⁸

De Centaur werd ontworpen door de Amerikaanse boekverzorger Bruce Rogers (1870-1957), die zich daarbij baseerde op de romein van Nicolas Jenson uit Eusebius' *De evangelica praeparatione* van 1470. Rogers beschouwde deze romein als de beste letter van Jenson, die 'for all time' zijn waarde zou behouden. De ka-

8. *Zilvertype corps 15; briefwisseling tussen J.F. van Royen en S.H. de Roos over het ontwerp van de Zilvertype, 1914-16* (Amsterdam 1994) Eindred. Sjaak Hubregtse

pitalen van de Centaur (corps 14) werden in 1914 in opdracht van Henry Watson Kent ontworpen voor The Metropolitan Museum Press te New York; de onderkastletters kwamen een jaar later gereed. De naam van de letter is gelijk aan die van het boek waarin hij voor het eerst werd gebruikt, *The Centaur* van Maurice de Guérin, door Rogers verzorgd voor de Amerikaanse Montague Press. Rogers herzag en verbeterde het ontwerp in 1929 voor de Engelse Monotype Corporation. De cursief werd in 1925 ontworpen door Frederick Warde (1894–1939), die zich liet inspireren door een handschrift uit 1522 van de kalligraaf, letterontwerper en drukker Ludovico degli Arrighi: de letter is dan ook bekend geworden onder de naam Arrighi. In 1926 werd de Arrighi gebruikt waarvoor hij was ontworpen: in de inleiding van *The Calligraphic Models of Ludovico degli Arrighi*. In 1929 verscheen een Monotype-versie van de Arrighi, bedoeld om te dienen als cursief bij de in datzelfde jaar gereedgekomen Monotype-Centaur.

Als laatste voorbeeld noem ik nog het colofon in *Digitaal vormgeven; creatie en realisatie met DTP* van Arthur Eger (De Bilt 1991), waarin het hele productieproces van het boek – van stramienschets tot in de band hangen – wordt beschreven in een vele technische gegevens bevattende tekst van een pagina lang.

Het enige fysieke onderdeel van een boek dat ik tot voor kort nooit ergens benoemd zag, is het bindmiddel (garen of lijm), maar gelukkig hebben we deze ernstige lacune eigenhandig kunnen opheffen: in ons vorige Jaarboek.

Aansluitend hierop dunkt het me passend te citeren uit het 'Colophon' in *Songs of Kalua* van Albert Kuyle, in 1927 gedrukt door Charles Nypels. De omvangrijke tekst begint normaal, maar na enkele zinsneden die reeds te denken geven ('De schrijver wil niemand lastig vallen met zijn particuliere genoegens, waarom slechts tachtig exemplaren in den handel zijn, voor hen die nu eenmaal niet naar goeden raad luisteren.') eindigt hij aldus:

Om tegemoet te komen aan de eischen van den waarachtigen bibliophiel dient deze colophon aangevuld met de mededeling, dat het paard van de sleeperswagen, welke het papier vervoerde, een hit-poney was, welke Piet heette; dat postbode no.41 de laatste proeven bezorgde en dat de schrijver ze corrigeerde bij volle maan.

La nuit du prisonnier
 poème de captivité de Guy Lévis Mano a été imprimé
 par l'auteur sur ses presses en octobre 1945. Il a été
 tiré pour constituer l'édition originale de ce recueil: 820
 exemplaires, soit 40 sur papier de Hollande, 80 sur vélin
 vert, 500 sur vergé bouffant, et 200 sur vélin blanc -
 numérotés de 1 à 40, de 41 à 120, de 121 à 620 et
 de 621 à 820.

Cet exemplaire porte le numéro

367

★

Afbeelding 9. Guy Lévis Mano, *La
 Nuit du Prisonnier*, 1945
 Afbeelding 10. Gerard Reve, *Zeergeleerde
 Vrouwe*, 1982

Colophon

Zeergeleerde Vrouwe, twee brieven van Gerard Reve aan Dr. Ida G., is een bijzondere uitgave die gemaakt is voor vrienden van Gerard Reve en uitgeverij Veen.

Deze uitgave is niet in de handel.

De typografie en vormgeving was in handen van Stephan Saaltink. De tekst werd gezet uit *De Spectrum* en gedrukt door Koninklijke Drukkerij Van de Garde. Het bindwerk werd verzorgd door binderij Abbringh.

De oplage bedraagt 300 exemplaren - genummerd en gesigneerd door de auteur.

Het nummer van dit exemplaar is

77

Gerard Reve

Fascinerende fouten

De even begaafde als beroemde Guy Lévis Mano (1904-1980)⁹ had als dichter, zetter, drukker en uitgever van *La nuit du prisonnier* (1945) alles in eigen hand, maar presteerde het niettemin in deze uitgave een frappante fout te maken; hij misspelde zijn eigen naam: Guy Lévisi Mano (afb. 9).

In 1982 bleken twee bijzondere edities van Nederlandse literaire werken een aardige fout rijk te zijn. De facsimile-uitgave van *Dichtertje / De uitvreter / Titaantjes* wordt in het colophon aangeduid als een 'eenmalige jubileum-uitgave van Nescio's drie grote verhalen, een *facsimile* van de eerste druk'.

De eerste druk van *Zeergeleerde Vrouwe* was een bijzondere uitgave, gemaakt voor vrienden van de auteur Gerard Reve en zijn uitgever Veen. In het 'Colophon' heet het werkje echter *Zeergeleerde vrouwe*, en Reve heeft de 300 genummerde exemplaren niet alleen gesigneerd, maar ook gecorrigeerd (afb. 10).

Irrelevante informatie

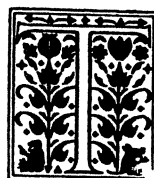
Niet of nauwelijks ter zake doende informatie over voorvallen in het leven van de zetter/drukker, die een colophon van een zakelijke opsomming in een

9. In 1984 wijdde de Koninklijke Bibliotheek een tentoonstelling aan het werk van Mano. Zie: *Guy Lévis Mano: Uit een particuliere verzameling*. Catalogus van de tentoonstelling gehouden in de expositieruimte van de

Koninklijke Bibliotheek, 2-20 augustus 1984. De particuliere verzameling, waaruit 87 nrs. werden getoond, is die van de heer A.A. Sanders en mevrouw P.J. Roos te Amsterdam.

Printer's Note

HE conversation from Dibdin's *Bibliographical Decameron*, which I have here reprinted, was chosen partly for its own pleasant quality and partly because of its appropriateness to the purpose of this pamphlet. Later bibliographical research has no doubt superseded Dibdin's in accuracy and completeness, but to many of us the charm of his style is as engaging as ever and his taste in printing as unimpeachable; and this brief account of seven early Venetian printers, with its islands of text and oceans of commentary, supplies just the right material for displaying Mr. Goudy's Italian Old Style under various requirements of composition. The new type itself, though showing the study of several of the best early Italian faces, reminds me most strongly and admirably of Ratdolt's fine Roman. Single letters of the font are quite full and round enough to look well in lines of almost any length, and its close fitting makes it especially suitable for composition in narrow measures, as (I hope) the following pages will show. It was, too, an interesting problem to work out a title-page and initials reminiscent of the simple wood-cut designs of the great Venetians, and I found abundant material for them amongst the ornaments furnished by the Monotype Company, even though a few astronomical signs have been pressed into service. In the text initials only have I departed from conventional practice by making photo-engravings in reverse after the designs were composed, to give the black ground effect of the early Italian wood-cut initials.

The mention of islands, above, suggests to me that when my own time comes to be marooned on a desert island (by a party of no longer indulgent friends, whose books I haven't completed, or whose letters I haven't answered) instead of taking along the favorite volumes that most amateur castaways vote for, I think I shall arrange to be shipwrecked in company with a Monotype caster and a select assortment of ornamental matrices. The fascination and amusement—and the occasional happy result—that can be got out of the almost numberless combinations of a few simple units would enable me to cast away for an indefinite period with great contentment.

BRUCE ROGERS

Afbeelding 11. *Venetian Printers*, Bruce Rogers, 1924

verrassende tekst kunnen veranderen, krijgen we, zoals gezegd, niet vaak onder ogen. Een aardig voorbeeld – en een typografische schoonheid! – is de 'Printer's Note' van Bruce Rogers in zijn uitgaafje *Venetian Printers*, waarin hij bekent dat, mocht hij door verbanning op het spreekwoordelijke onbewoonde eiland terecht komen, hij geen stapel lievelingsboeken mee zou wensen te nemen, maar een Monotype-zetmachine met een flinke verzameling ornament-matrijzen (afb. 11).

Een echte 'biografische-colofon-auteur' is Crispin Elsted van de Canadese

Barbarian Press. Zo leren we uit de bibliografie *Utile Dulci: The First Decade at Barbarian Press* (1988) het volgende:

Due to the collapse and reconstruction of our pressroom, the arrival of our daughter, Polly, & the financial adjustments resulting from these two events, the publication of this anniversary milestone has been much delayed. The building stands, our daughter thrives, & the press forges ahead.

Schitterend is en blijft de volgende tekst, colofon in wat niet meer is dan een gevouwen velletje met de mededeling dat, ten gevolge van een pijnlijke duim van handzetter Elsted, een publikatie vertraging heeft opgelopen:

Hand set at The Sign of the Sore Thumb by Andrea A. Lunsford. The paper was cut on an antiquated guillotine by Stephen C. Lunsford, to the accompaniment of loud cries. Various dogs, cats, printers and others stood about in a helpful manner. Night fell. Eventually the results were printed by Crispin and Jan Elsted at Barbarian Press, in March, 1982.

Uit een derde Barbaars colofon (in *A Christmas Carol*, 1984) – met een prachtig drukkersmerk, zie volgende paragraafje – citeer ik nog:

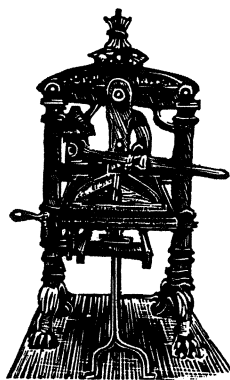
Abundant thanks are variously due: to Joel Kaplan, who thought of it, brought wine & remained calm; to Sal Glynn-Gowans, who dissed, folded, toiled and did not; (...)

Tenslotte verwijs ik naar het artikel van dr Jaspers in dit Jaarboek: daarin vernemen we dat de kopiist van het *Leven van Sint Lidwina van Schiedam* zijn werk voltooide op 27 juni 1459, 'tussen negen en tien uur 's morgens in het huis van de weduwe Margarete Valcken, terwijl in het convent van de Johanieters te Haarlem de mis gezongen werd'.

Verluchte colofons

Hoewel – zoals reeds eerder benadrukt – een colofon *tekst* is, en geen drukkersmerk, vignet of wat voor grafische voorstelling dan ook, kan de visuele aantrekkelijkheid ervan natuurlijk wel worden verhoogd door die tekst op bijzondere wijze vorm te geven of te versieren met een handtekening (van auteur, zetter, drukker, illustrator), drukkersmerk of andersoortige afbeelding (bij voorkeur van boek of drukpers). Abraham Horodisch onderzocht ooit vijftiende- en zestiende-eeuwse drukken op drukkersmerken waarin een boek of drukpers te zien is, wat resulteerde in een standaardwerkje met 95 illustraties.¹⁰ Zoveel drukpersen als Horodisch vond, heb ik in recente colofons niet aangetroffen, maar enkele zijn toch zeker de moeite van het noemen en tonen waard.¹¹

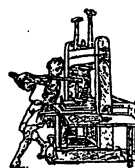
the printing of this excerpt from catharine parr trill's «studies of plant life in canada» is dedicated to bill and margaret poole, who know so much about symbiosis.

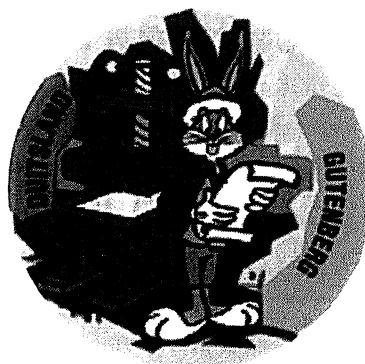
BRANDSTEAD PRESS, CARLISLE ONTARIO
1984

Afbeelding 12. *Wayzgoose '84 Anthology*:
Brandstead Press

Afbeelding 13. *Wayzgoose '84 Anthology*:
Aliquando Press

These words by Bruce Rogers are as valid today as on their publication more than forty years ago. The text was selected, designed and printed at The Aliquando Press, Toronto, using Ernst F. Detterer's Nicolas Jenson type, with Poliphilus Tiding and unidentified *criblé* initials. In August 1983 the Press produced 100 copies for the 1984 Grimsby Wayzgoose Anthology.

Het boek *Wayzgoose '84 Anthology*¹² is een verzameling van twintig door Canadese Private Press Printers gedrukte katernen, met elk hun eigen colofon. Dat van de Brandstead Press is merkwaardig: het gebrek aan inhoud (bij nadere beschouwing blijkt het geen colofon maar een *opdracht* te zijn) wordt gecompenseerd door een aardige houtsnede van een ijzeren handpers; gelet op de gekroonde kap moet het een Albion voorstellen (afb. 12). Uit dezelfde bloemlezing komt ook afb. 13, colofon bij Bruce Rogers' tekst 'The Integrity of Printing', met afbeelding (oorspronkelijk in rood) van een houten handpers met drukker.

In 1995 verscheen bij De Ammoniet te Leiden het even amusante als leer-

10. Abraham Horodisch, *The book and the printing press in printer's marks of the fifteenth & sixteenth centuries* (Amsterdam 1977)

11. Het toeval wilde dat, juist toen ik aan deze paragraaf werkte, een student, op de hoogte van mijn aberraties, mij een *World Flippo* schonk, gewijd aan Duitsland, meer in het bijzonder Gutenberg, zodat we 'Bugs Bunny' geflankeerd zien door een houten drukpers.

12. Met *way(z)goose* wordt in de Anglo-Amerikaanse drukkerswereld oorspronkelijk de jaarlijkse dag aangeduid waarop de drukkerspatroons hun drukkers(gezellen) vrij geven, inclusief velerlei versnaperingen: eten, drank (en wat niet al). Moxon (*Mechanic exercises on the whole art of printing, 1683/84*) schreef er reeds over. Enigszins vergelijkbaar met onze Koppermaandag.

COLOFON

Ik, de drukker

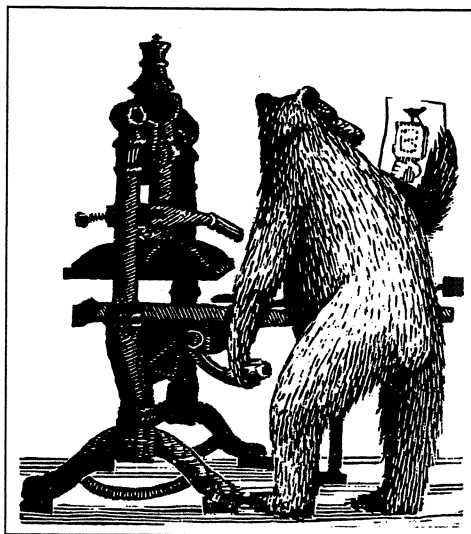
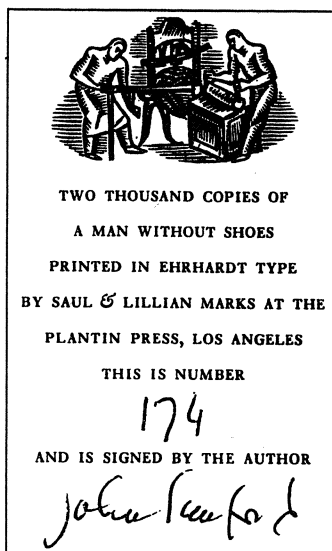
wil ook nog iets vertellen!

Om inzicht te krijgen in het drukproces tijdens de handpersperiode, volgde ik eind 1994 een reeks colleges Analytische Bibliografie aan de Universiteit van Amsterdam. Piet Verkruijse onthult daarin de boeiende wereld van de oude drukkers, hun wijze van werken en bovendien al hun listen en bedrog. Onontbeerlijke leerstof voor de margedrukker, net zoals het voor de onderzoeker heel leerzaam is om zelf eens een zethaak te hanteren en een drukpers te bedienen. Mijn conclusie is dat ik boeken liever maak dan beschrijf, maar ook dat die activiteiten elkaar heel produktief zouden kunnen aanvullen. Als alternatief voor de eindopdracht van de cyclus stelde ik daarom voor samen een boekje te maken dat zichzelf beschrijft. Het resultaat is *Ik, het boek*.

Het maken van boeken kent geen einde en het beschrijven evenmin. Daarom heb ik buiten medeweten van de auteur nóg een versie van deze druk gemaakt en ook tijdens het drukken van de oplage verschillende keren correctie op de pers uitgevoerd. Ik wens de analytisch-bibliografen succes met de vergelijking. *Ik, het boek* werd met de hand gezet uit de Nobel en de Antieke. Veel van het zetmateriaal is afkomstig van de Nederlandse Speciaal Drukkerijen BV in Delft. Veel waardering verdient de heer P. E. J. Kroos van dat bedrijf. Hij spande zich bijzonder in voor het behoud van dit culturele erfgoed. Gedrukt werd met een Victoria degelpers. Complicerend in de hele productie was de toepassing van verschillende letterhoogten door elkaar. Dat leidde tot veel extra handelingen en verhoogde de foutenkans aanmerkelijk (leuk voor analytisch-bibliografen). Voor het binnenwerk vond Bugrapapier (Hahnemühle) toepassing. De oplage bedraagt 335 exemplaren. Daarvan zijn er exclusief voor Sint Meccænates 25 gebonden in Iris-linnen; 125 zijn gebonden in Feincanvas, waarvan 60 bestemd zijn voor de bijzondere cassette die de Zeeuwse Bibliotheek dit jaar uitbrengt ter gelegenheid van '20 jaar Stichting Drukwerk in de Marge'. Die exemplaren zijn als zodanig herkenbaar. De resterende 185 exemplaren zijn met de hand genaaid, in 330 grams recycling-karton van Grand Monde gelijmd en tenslotte voorzien van een Bugra stofomslag. Hiervan zijn 150 exemplaren bestemd als restauratiedruk voor de Zeeuwse Bibliotheek. Het bindwerk werd uitgevoerd in samenwerking met (en onder supervisie van) Jan en Hannie Zijlmans-Van Etten. Ter ere van de geduldige auteur verscheen deze uitgave al op 27 januari 1995.

-de

Afbeelding 15. John Sanford, *A man without shoes*, 1951/82

Afbeelding 16. *A Christmas Carol*, Barbarian Press, 1984

zame en in vele opzichten interessante boekje *Ik, het boek. Analytisch handboek voor de bibliograaf. Met praktijkvoorbeelden!*, geschreven door P.J. Verkruijsse en gedrukt door G.J. Post van der Molen (gemakshalve houd ik het nu maar op deze aan de titelpagina ontleende gegevens; het zichzelf analyserende boekje gaat nu juist over de vraag hoe betrouwbaar ze zijn). Het uitvoerige colofon (na te lezen in afb. 14) is verlucht met een afbeelding van een houten handpers.

Ook het volgende geval zou een leuk kluijfe kunnen zijn voor de analytisch-bibliograaf, zij het niet zo ingewikkeld als *Ik, het boek*: de roman *A man without shoes* van John Sanford werd volgens de later ingeplakte titelpagina in 1982 uitgegeven door de Black Sparrow Press, volgens de ook nog aanwezige oorspronkelijke titelpagina en het colofon echter in 1951 door de Plantin Press. In elk geval zien we een houtsnede waarop een man de inktrol hanteert en de andere aan de drukpers staat (afb. 15).

Afb. 16 toont ons op ware grootte een van de vele drukkersmerken die bij de Barbarian Press in gebruik zijn. Dit fraaie exemplaar, een houtgravure van E.N. Ellis, verlucht het colofon in *A Christmas Carol* waaruit ik hierboven citeerde. Hier zien we nu eens niet een man aan de pers (ook een Albion, in dit geval een *super royal* uit 1850), maar een beer.

Handpersen lijken als illustratie favoriet te zijn, maar ook trapdegelper-

Wood-engraving by Howard Phipps

This edition of 530 copies is printed at Whittington on Zerkall mould-made paper, in a variety of faces. 460 copies (30 of which are for presentation) are quarter bound in buckram and printed covers; 55 copies are quarter bound in Nigerian Goatskin and printed covers, with a separate portfolio of broadsides of types and ornaments; and 15 copies are full bound, with the separate portfolio, by The Fine Bindery. MAY 1990

This is copy no: XV

THE TEXT of this book was handset in 'Spectrum' type and printed at the Stanbrook Abbey Press, Worcester, from August to October, in order to mark the centenary of the Press on 26 November 1976. The drawings, presented in their original size, were reproduced by offset lithography at Skelton's Press, Wellingborough. This edition of 240 copies comprises: forty signed copies printed on 'Chatham' handmade paper, of which 10 sets of sheets numbered [1] - [10] have been reserved for special binding; thirty copies, numbers I-XXX, bound in full leather with endpapers of 'DeWint' mould-made, and slip case; two-hundred copies on cartridge paper, of which numbers 1 - 50 have been bound in quarter-leather with 'De Wint' paper sides and numbers 51 - 200 in 'De Wint' paper covers. All the edition bindings were executed by George Percival of Leicester.

Copies Numbers [1] and [2] were bound by Sydney M. Cockerell and George Percival respectively, for showing at 'Stanbrook Abbey Press and Sir Sydney Cockerell: a centenary exhibition' held at the Victoria and Albert Museum, London, from 11 November 1976 to 13 February 1977.

This is Copy Number 138

D. Hildelith Cumming 1976

Printer

Printed by Joh. Enschedé en Zonen, Haarlem, &
bound by J. Brandt & Zoon, Amsterdam, for
Stichting DE ROOS Utrecht.
Typography by J. van Krimpen.

J. van Krimpen

This copy is number
22

Afbeelding 18. *The Mother's Birds*,
Stanbrook Abbey Press, 1976
Afbeelding 19. *The Book of Psalms*,
Stichting De Roos, 1947

sen komen voor. Een eenvoudige tekening trof ik bijvoorbeeld aan in *Iets over boekdrukkunst*, een boekje dat in 1985 in een oplage van 50 exemplaren verscheen bij Omnia Currunt in Enkhuizen. Een schitterende houtgravure van Howard Phipps is de illustratie bij het colofon in *A Miscellany of Type*, een van de mooiste uitgaven van de Engelse Whittington Press¹³ (afb. 17).

In afb. 10 en 15 zagen we al een handtekening van de auteur: als een colofon wordt gesigneerd, is dat het meest gebruikelijk. Juist daarom hier ter afronding van dit onderdeel nog twee *ongebruikelijke* ondertekenaars: een drukker en een vormgever.

Een andere uitgave van genoemde Whittington Press is David Butchers boek over de Stanbrook Abbey Press,¹⁴ en daaraan ontleen ik afb. 18: het door Dame Hildelith Cumming (de drukker) gesigeneerde colofon van *The Mother's Birds*, een Stanbrook-publikatie uit 1976. Ook dit is trouwens smullen voor de analytisch-bibliograaf: de colofontekst in de bibliografie is namelijk geen reproductie van het origineel, maar een opnieuw gezette en gedrukte versie, waarbij de handtekening door middel van een cliché werd gereproduceerd.

Tenslotte zien we het beroemde handschrift van Jan van Krimpen, in het

13. *A Miscellany of Type*; Compiled at Whittington (Andoverford 1990)

14. David Butcher, *The Stanbrook Abbey Press 1956-1990*;

with an introduction by John Dreyfus and a memoir of Dame Hildelith Cumming by the Abbess of Stanbrook (Lower Marston 1992)

colofon van *The Book of Psalms*, een uitgave van de Stichting De Roos uit 1947 (afb. 19).

Varia

Merkwaardigheden en diversen zijn er, zoals op elk gebied, genoeg. Een bescheiden en willekeurige greep.

Het colofon op de bladzijden 1064–65 in Achterbergs *Verzamelde gedichten* (Querido) is een tekst van 47 massieve regels met een wel heel merkwaardige inhoud: het is voor 75 procent een *bibliografische verantwoording*; slechts het laatste kwart zegt iets over typografie en oplage.

Paragraphs on printing, 'elicited from Bruce Rogers' (New York 1943) bevat volgens de opstellers mogelijk 'the longest colophon on record', en daar zouden ze wel eens gelijk in kunnen hebben: het is een tekst van bijna 900 woorden, waarin onder andere de geschiedenis van het colofon uit de doeken wordt gedaan.

En wat zou de beste interpretatie zijn van de laatste woorden in de eerste druk van Paul van Ostayens *Bezette stad* (Uitgave van het Sienjaal, Antwerpen 1921):

Dit boek werd gedrukt door F. Casie / drukker te Antwerpen / in de maanden februari en maart / Bij ontstentenis van de dichter werd de korrektuur / voornamelijk de overeenkomst van het typografiese met het manuscript en de aanduidingen / bezorgd door Oskar Jaspers en René Victor.

In de jaren tachtig was het gebruikelijk dat leerlingen uit de vierde klas van de Grafische MTS te Amsterdam een *jaarboekje* produceerden. Ik ken de deeltjes uit 1981 (*Van enge mensen en de dingen die voorbijgaan*), 1983 (*Apart Eetboek*) en 1985 (*Gravies Peuken Boek*), en dat zijn rare boekjes: een tamelijk tot zeer onbenullige en slecht of helemaal niet geredigeerde tekst, soms echter wel gestoken in een nu nog steeds geurige rundlederen band (1981), en voorzien van curieuze colofons. Een paar citaten:

De letters op alle pagina's, behalve deze, zijn gezet met de lettersoort Times. (1981)

Beertje is welwillend beschikbaar gesteld door ome Co Trauske en de heer van Soelen. (...) Vormgeving: mevrouw van Soelen vond 't mooi. Als bandmateriaal voor de luxe uitgave is Linson gebruikt. De omslag van de populaire editie is van iets anders vervaardigd. (1983)

Wie de laatste bladzijde opslaat van Bram de Does' typografische verhande-

ling *Romanée en Trinité: Historisch origineel en systematisch slordig* (De Buitenkant / Spectator pers, 1991) wacht een verrassing: 'Colofon, zie p. 32'. Die bladzijde 32 is de laatste van de eerste helft van het boek, die door De Does met de hand uit lood werd gezet en op zijn Victoria degelpers werd gedrukt; het tweede deel is offsetdruk door Jan de Jong.

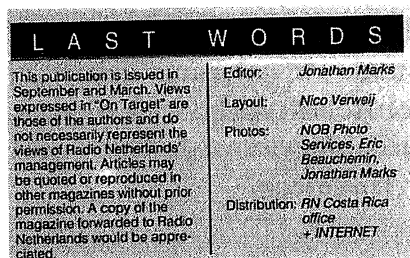
Colofon en titelpagina: bibliografische complicaties

Tot niet zo erg lang geleden kon je er als vanzelfsprekend van uitgaan dat de voor een formele titelbeschrijving benodigde gegevens op de titelpagina te vinden waren: titel met eventuele ondertitel, de hoeveelste druk en/of editie het betreft (tenzij het de eerste is), auteur(s)/redacteur(en)/samensteller(s), uitgever, plaats, jaar. Eventuele aanvullende gegevens, vooral de produktie betreffende, vond je in het colofon. Maar helaas 'is de titelpagina aan sterke erosie onderhevig', zoals ook in een artikel in *Trouw* werd vastgesteld (Snel).

'Ouderwets volledige' titelpagina's zijn nu zeer zeldzaam; dat zou niet erg zijn (de gedachte dat alles moet blijven zoals het is, is even dom als gevaarlijk), als dan maar duidelijk was waar we de gewenste informatie wél konden vinden – en dat is vaak niet zo. Jan Dirk Snel merkt op dat de ondertitel soms alleen op het omslag te lezen valt (die bij inbinden door de bibliotheek vaak verdwijnt), en plaats en/of jaar van uitgave soms zelfs geheel ontbreken: die moet je kennelijk zelf maar in de Brinkman opzoeken.

Meestal zijn de gewenste gegevens overigens wel ergens te vinden, maar dan verspreid over tal van onvermoede plaatsen: tegenover de titelpagina, op de achterzijde ervan, of: in het colofon. De kans op grote verwarring is nu niet alleen aanwezig, maar wordt ook ten volle benut. Het blijkt dat vele bij de produktie van het boek betrokkenen het verschil tussen titelpagina en colofon niet kennen, en ook niet weten dat een tekst die niet de *laatste* is, geen colofon kan zijn. Het gebeurt dus steeds vaker dat we voorin het boek twee bladzijden aantreffen – de ene soms expliciet als 'colofon' aangeduid, de andere kennelijk impliciet als titelpagina bedoeld – waarover willekeurig enkele gegevens zijn gestrooid.

Een ernstig voorbeeld is het overigens zeer interessante boek waarvan de titelpagina (?) niets anders bevat dan het uitgeversmerk en de tekst (titel, ondertitel?): *Vaktaal. Vaktermengids bij kerkgebouwen samengesteld door de excursiecommissie van de Stichting Oude Groninger Kerken onder redactie van C. G. Reinders.*; uit het 'Colofon' links hiervan blijkt dat de uitgeverij Profiel gevestigd is te Bedum (en nog veel meer), maar een jaartal komt in het hele boek niet voor.

Afbeelding 20. *On Target* nr. 8 [september] 1995

Nog treuriger is het dat op dit gebied ook ernstige fouten worden gemaakt in bibliotheekkringen, waar we toch een meer dan gemiddelde kennis van zaken mogen verwachten. Het in alle opzichten onappetijtelijke jubileumboekje *Boeken met ruggegraat: 10 jaar NBD* heeft verso van de titel een 'Colofon', wat dus al erg genoeg is, maar bovendien vinden we in titel noch colofon plaats of jaar van uitgave; men kan slechts hopen dat hier de grenzen van onbekwaamheid en sloddervosserij zijn bereikt.

Dat de titelpagina – of het rudiment daarvan – ergens voorin het boek hoort weet iedereen nog wel, maar verder wordt er binnen het boek door veel uitgevers of redacteurs (wie zijn eigenlijk de schuldigen?) op een ergerlijke manier geknoeid en geklungeld. Ik durf beweren dat ik niet bijzonder prescriptief ben (wetenschappelijk noch privé), maar graag bepleit ik hier orde op zaken te stellen. Zo moeilijk is het niet: de titelpagina is de *eerste* tekst in het boek, het colofon de *laatste*, en wat in de ene tekst hoort, hoort niet in de andere.

Een verhaal apart in dit verband vormen natuurlijk de tijdschriften, waar het *normaal* is dat het colofon voorin staat en een min of meer oneigenlijke inhoud heeft. Hoewel dit misschien even raar en verwerpelijk is als in het boek kan ik me er niet over opwinden. Toch doet het me plezier als ik een blad in handen krijg waar de informatie op de oorspronkelijke plaats staat: de laatste bladzijde. Dubbel aardig is het als die tekst – zoals in *On Target*¹⁵ (afb. 20) – niet 'colophon' heet, maar, zeer adequaat, *LAST WORDS*.

15. *On Target; News and Notes from the Netherlands* is een halfjaarlijkse publikatie van Radio Netherlands, die wordt geredigeerd in Hilversum en gedistribueerd vanuit Costa Rica (op papier) en via Internet.

Literatuur over colofons

- Curt F. Bühler, 'Dates in incunabular colophons', in: *Studies in bibliography* 22 (1969), p. 210–214
- Curt F. Bühler, 'False information in the colophons of incunabula', in: *Proceedings of the American Philosophical Society* 114 (1970), p. 398–406
- P.G. Burbidge, *Prelims and End-pages* (Cambridge 1969) Cambridge author's and printer's guides VII
- 'Colophon' (redactioneel lemma), in: *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem 1972), deel 5, kolom 748–753
- Thérèse Glorieux-De Gand, *Het woord van de copieïst: colophons van gedateerde handschriften; catalogus van de tentoonstelling in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, 1991*
- Ruth S. Grannis, 'Colophons', in: Paul A. Bennett (red.) *Books and printing: A Treasury for Typophiles* (Cleveland 1951), p. 31–44. Oorspr. in: *The Colophon: A Book Collector's Quarterly* 1 (1930)
- Lotte Hellinga, "'Less than the Whole Truth': False Statements in 15th-Century Colophons", in: Robin Myers en Michael Harris (red.), *Fakes and Frauds: Varieties of Deception in Print & Manuscript* (Winchester 1989), p. 1–27
- Theodore Low de Vinne, 'The Colophon', in: *A treatise on Title-Pages: with numerous illustrations in facsimile and some observations on early and recent printing of books* (New York 1904), p. 3–20. Uitgebreide herdruk van 1e druk (New York February 1901)
- Nolie Mumey, *A Study of Rare Books: With Special Reference to Colophons, Press Devices and Title Pages of Interest to the Bibliophile and the Student of Literature* (Denver 1930), i.h.b. p. 473–485
- Ming-Sun Poon, 'The printer's Colophon in Sung China, 960–1279', in: *Library Quarterly* 43 (1973), p. 39–52
- Alfred W. Pollard, *Last words on the history of the title-page with some notes on some colophons and twenty-seven fac-similes of title-pages* (Londen 1891; reprint New York 1971)
- Alfred W. Pollard, *An essay on colophons: with specimens and translations; and an introduction by Richard Garnett* (Chicago 1905; reprint New York [1967])
- John Ryder, 'Colophons', in: *Private Library*, Second Series 5, nr. 4 (winter 1972), p. 211–214. Dit is het zevende hoofdstukje uit deze geheel aan de Officina Bodoni gewijde aflevering.
- Anne Skoog, 'Colophons', in: *Encyclopedia of Library and Information Science* (New York 1971), deel 5, p. 346–355
- Jan Dirk Snel, 'De teloorgang van de titelpagina', in: *Trouw* 8 december 1990
- Geoffrey Spencer, *Some observations on the colophon* (Vancouver 1972)
- S.H. Steinberg, *Five hundred years of printing* (Harmondsworth 1977), p. 130–132. Derde editie; eerste druk: 1955